

Я. О. Поліщук

*Ягеллонський університет, м. Краків,
Національний університет «Острозька академія», м. Острог***МІСТЕРІЇ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА**

У статті йдеться про низку літературних творів митрополита Іларіона, що склали окремий том у зібраному виданні 1957 року. «Філософські містерії» — так визначив жанр цих творів сам автор. У післямові він відносить їх до релігійної поезії. За жанрово-композиційними особливостями містерії митрополита Іларіона, написані протягом 1944-1957 років, споріднені з поетикою Біблії та бароко, вони ніби відновлюють втрачену духовну традицію українського письменства.

Ключові слова: містерія, Біблія, бароко, релігійна поезія, сакральний образ, символ, персонаж, духовна традиція.

В інтелектуальній спадщині Митрополита Іларіона провідне місце, без сумніву, посідають його наукові праці. Літературні твори, хоча й писалися та друкувалися в різні періоди діяльності митрополита, не привернули такої уваги. Нерідко, з огляду на драматичні обставини життя й творчості автора, вони взагалі лишилися не зауваженими та не оціненими критикою, або ж були оцінені лише побіжно.

У зібраному багатотомному виданні, яке підготував Івана Огієнко наприкінці свого життєвого шляху, він, проте, упорядкував власні художні твори. Митрополит вважав їх по-своєму важливими та цінними. *По-перше*, через те, що ці твори поновлювали перервану традицію духовної літератури, над якою він дуже вболівав. *По-друге*, вони відображали іншу грань його обдарування, коли високі істини утверджувалися не словом ієрарха та проповідника, а пером письменника. *По-третє*, і це стає очевидним уже з висоти часу, твори Митрополита справді заповнюють істотну нішу національної культури, компенсуючи брак духовної поезії.

Сам автор, як можна судити з його зауваг, цінував у духовній літературі її спорідненість із давньою літературною традицією, а також із завданнями духовної місії, проповідництва, релігійної дидактики. Тому його твори варто трактувати у безумовному зв'язку з духовною послугою митрополита, яку він прийняв за мету цілого життя.

Перший том згаданого вище видання, що вийшов друком 1957 року, Митрополит Іларіон уклав зі своїх духовних драм-містерій. Жанр уміщених тут творів він визначив як «філософські містерії». Разом з тим у післямові до видання митрополит підкреслював, що його твори належать до «релігійної поезії», роль та функцію якої він тут лаконічно обґрунтував [1]. У кожному разі, очевидним є те, що автор прагнув поновити обірвану в ХХ столітті традицію духовної літератури, котра давніше тішилася серед українців великим успіхом. Через те містерії Митрополита випадає оцінювати на тлі тієї давньої традиції, зокрема барокової української драматургії, в якій

містерія була одним із популярних жанрів та мала виразно виявлені художні особливості.

Про потребу відновлення традиції свідчить пафос післямови до тому містерій. У ньому Митрополит повертається до визначення суті релігійної поезії, з'ясовуючи її актуальність для сучасної України та українців. «... *Людей релігійних у нас багато, а релігійної поезії нема зовсім, — пише він. — Окремі рідкі релігійні вірші деяких наших поетів не творять того, що зветься релігійною поезією*» [1, с. 323].

За словами Митрополита Іларіона, його власні містерії опираються на два давні пласти релігійної поезії та філософії. Поєднання цих пластів дуже характерне для світогляду Огієнка, який узагалі вмів гармонійно поєднувати вселюдське, християнське начало з національно-культурним. Отже, релігійну літературну традицію тут складає, по-перше, поезія Біблії, зокрема Псалтиря як високого та загальноновизнаного канону, а, по-друге, українська барокова творчість XVII — XVIII століть. Обидва джерела для автора важливі, обидва надихають його. Перше наповнене загальнолюдським християнським змістом, друге виявляє національно-культурну проблематику.

Із захопленням та пієтетом говорить Митрополит Іларіон про поезію старозавітних пророків. Додамо, що він блискуче знав її в оригінальній версії, студіюючи та перекладаючи українською Святе Письмо. Таку поезію Митрополит ставить за зразок духовної лірики, в якій виражаються найвищі релігійні почуття людини. «*Взагалі давня релігійна поезія, гебрейська й грецька, неперевершені в Світі й донині. Сам Псалтир — от уже більше 3000 літ вважається найпоетичнішою Книгою Світу, а написаний він в оригіналі — звучими гебрейськими віршами. На жаль тільки, у нас ця давня релігійна поезія — як гебрейська, так і грецька — друкується прозаїчно, а до того й мало вивчена. І на неї — на найгарячішу в світовій літературі поезію — звичайно не звертається уваги*» [1, с. 326].

Другим складником давньої традиції Митрополит Іларіон слушно вважає українську барокову творчість. Справді, національне барокове мистецтво дало високі зразки релігійної поезії. Характерно — і це відзначають дослідники — що барокові майстри прагнули поєднати високі духовні почуття з враженнями реальної дійсності. Так, Д. Чижевський про це писав: «*Навіть у творах духовних авторів знайдемо також спробу синтезів або, по меншій мірі, одночасне існування у того самого або різних авторів найрізноманітніших, навіть антитетичних устремлень, тенденцій, настроїв, форм стилів*» [5, с. 247]. Отже, в епоху бароко духовна свідомість людини тісно корелювала зі свідомістю світською, народжуючи нові форми мистецького досвіду, котрі загалом суголосні нашому часові.

Митрополит Іларіон гідно шанував цю староукраїнську традицію та прагнув її продовжити звертанням до жанру містерії, котрий був колись популярною формою шкільної драматургії. «*Стара Україна XVII й XVIII віку, за західним прикладом, кохалася в релігійних містеріях. Багато українських письменників — духовних і світських — пи-*

сали релігійні містерії, цебто поетичні твори, в яких дієвими особами являлися й Небожителі. Ці містерії виходили головно з Київської Могилянської Академії, і на них віки виховувались морально й релігійно цілі покоління і студентів, і широкого українського громадянства» [1, с. 326], — зауважує автор.

Барокові містерії мали свої естетичні особливості, що зумовлені як тематикою, так і характером представлення теми, який спонукав до алегорично-символічної образності. За визначенням Д.Чижевського, містерії — це драматичні твори, в яких *«подаються окремі сцени з усієї святої історії, що мають за тему гріхопадіння та викуплення людини; поруч із цими сценами стоять розмови символічних постатей, серед яких зустрічаємо християнські та іноді античні елементи в фантастичних поєднаннях...»* [4, с. 311]. Такі особливості можемо спостерегти й у творах Митрополита Іларіона, поетика яких багато в чому нагадує барокову драму — п'ятиактна структура драми, наявність алегоричних персонажів, що уособлюють Божу Благодать та людські чесноти тощо.

До книги увійшло сім творів, писаних протягом різних часів, але зредагованих спеціально для згаданого вище видання. Це філософська трилогія «Житейське море», яка складається з драм «Народження Людини. Добро і Зло на Світі» (1944), «До Щастя!» (1947), «Остання Хвилина» (1947); також містерії «Каїн і Авель» (1944), «Вже досить невинної крові! Холмщина» (1946), «Рідна Мова» (1949), «Руїна й Воскресення» (1947). У тексті автор зазвичай подає дві дати, тобто, крім часу створення, зазначає й дату редакції — 1957 рік. Як видно, тексти містерій поставали у драматичних умовах вигнання — спершу в Кракові, пізніше в Лозанні, ще пізніше за океаном, у Вінніпезі. Певна річ, це позначилося на настроях та тематиці. Загалом кажучи, розмисли про світ, який стоїть на порозі Апокаліпсису, відбивають духовний світ свідка й учасника Другої світової війни. Особливим чином відтінює цей настрій позиція людини, котра вважає себе співпричетною та співвідповідальною за вселюдську трагедію, яка розігрувалася на її очах. Так, Митрополит Іларіон відчував себе представником української еліти, і особливим боєм відгукувалася в його свідомості поразка українського визвольного руху, що обернулася на вигнання багатьох патріотів, зокрема і його самого. Це й характеризує підтекст містерій православного ієрарха, який, порушуючи сакральні теми — Добра і Зла, Щастя та Смерті, Гріха, Бога й Диявола в людині, Раю, Чеснот, Правди тощо, та реалізуючи їх на символічному рівні, разом із тим нерідко вдавався до сучасних алюзій та асоціацій, надаючи цим творам актуального звучання.

Подібне трактування сакральної тематики можемо зауважити в кількох тогочасних українських літераторів. Так, біблійна епічність та трагізм присутні в романах Уласа Самчука («Марія», «Чого не гоїть огонь», «Ост»), апокаліптична образність характерна для поем Юрія Клена «Попіл імперій» та Оксани Лятуринської «Єроним». У цих творах можна знайти чимало спорідненого з містеріями Мит-

рополита Іларіона. Особливо виразні паралелі Кленової епічної поеми «Попіл імперій»: обидва автори досить гостро й критично оцінюють війну та людину на війні, проте релігійний письменник тут більш оптимістичний, тоді як у Клена переважають настрої трагізму, відчаю, безвиході.

Спільний мотив усіх Огієнкових містерій — це роздум над істотою людини, який реалізується у трьох площинах. Автор розважає сутність людини як грішника, що здатен і має покаятися (1). Але він убачає в людині також первень народу, котрий вона представляє (2), тобто роздумує про мову й національну культуру, про єдність народу, про омріяну державу Україну, заради якої пролилося багато крові й віддано багато жертв. Урешті, Митрополит Іларіон трактує людину як створіння Боже, що спроможне осягнути велич створеного Богом світу та його гармонію (3):

*Господь створив у світ Людину
На Образ Свій і на Подобу,
Про неї дбає без утину
Й дає найкращу їй оздобу!* [Іл, с. 291]

Усі ці пласти поєднуються, створюючи багатозначний художній образ людини в містеріях Митрополита — водночас гріховної й високої істоти, втілення протиріч, що нерозривно супроводжують нас у цьому житті. Сама людська природа суперечлива, твердить Митрополит Іларіон, вона щохвилини стає предметом боротьби добрих і злих сил. Через те в містеріях так багато сцен спокушання людини Дияволом («Житейське море», «Каїн і Авель», «Руїна й Воскресення»), що переживаються за добре знаваними місцями Євангелія.

Небесне й гріховне, душа й тіло, щастя й смерть — ось ті філософські категорії-опозиції, в яких Митрополит Іларіон пропонує осягнути сутність нашого земного існування. Утверджуючи християнський погляд на життя, він переконує, що не належить шукати щастя в мінущих цінностях:

*Грізне, як Смерть, Житейське Море,
Людина в нім в хиткому човні:
Реве воно, жаске й суворе,
Та груди все надії повні* [Іл, с. 156].

Справжні критерії людського існування мають бути пов'язані з вищим смыслом, який надає нам віра в Бога, що спонукає людину на духовні подвиги й благословляє її на страждання в ім'я високої мети:

*Найбільше Щастя — жити з Богом
Усе життя у згоді повній, -
Щоб пахло райським нам Чертогом
У праці відданий, любовний!
Господь і праця для народу -
Життя це нашого основи:
Несімо це у рід із роду,
І дочекаємось обнови!* [Іл, с. 156].

Варто підкреслити, що містерії виявляють не лише глибокі християнські почуття Митрополита Іларіона, а його великий, гарячий патріотизм. Автор переймається бідами свого народу, його несвободою, занедбанням рідної церкви, культури, мови. Три останні містерії, власне, присвячені цим проблемам національно-культурного відродження. Очевидно, що в гірких роздумах автора чимало автобіографічного досвіду. Як-от, в одноактній драмі «Вже досить невинної крові! Холмщина», де в образі «старого та сивого» митрополита Холмського, який на вигнанні, поділяючи долю численних біженців, вкотре роздумує про причини поразки й панування сил зла, неважко пізнати рефлексії самого автора. Або — в містерії «Руїна й Воскресення», в якій звучить палкий заклик до об'єднання всіх національних сил навколо єдиної Православної Церкви, бо тільки таким чином українці можуть здобути державність.

Одна з наскрізних проблем Огієнкової творчості — проблема мови — багатократно порушується у цій релігійній поезії, а драма «Рідна Мова» представляє її як наріжну в національному бутті. Мова для Митрополита — це не просто атрибут національної культури, вона — особливий феномен, Божественного походження. Не випадково автор виділяє «душевну мову» як попередницю «словної мови». Він утверджує священний характер слова як такого:

*Мова — дарунок Господній відвічний,
Творива всього велична корона,
Людям в житті гострий меч обосічний,
Батьківський дух рятівний Його Лона!* [Іл, с. 293].

Поетика Огієнкових містерій дуже нетипова, як на творчість середини ХХ сторіччя. Вона, справді, прозирає глибший зв'язок зі стилем та образністю традиційної релігійної лірики, що потребувало б, мабуть, окремого дослідження. Впадає в око й те, що нерідко Митрополит Іларіон успішно використовує фольклорну поетику, стилізуючи свій вірш під народну пісню. Він застосовує різні форми вірша, причому не лише силабо-тонічного, а й силабічного, вільного, або вдається до ритмізованої прози. У цьому бачимо руку досвідченого майстра, який добре володіє мовою та стилем.

Як і в барокових містеріях, тут зустрічаються й алегорично-символічні постаті, і реалістичні. З першого ряду можна назвати Голос Господній, Хор Анголів, Сонце, Смерть, Безнадія, Пророка, Диявола тощо. Із другого — діда Василя та його родину (Марину, Івана, Христину) з драми «До Щастя!» або Митрополита, Поляка, Урядника з містерії «Вже досить невинної крові! Холмщина». Реалістичний пласт ніби вростає у значно ширший та масштабніший умовно-символічний, що втілює філософський рівень розуміння основних проблем людини і світу.

Містерії Митрополита Іларіона являють собою цікавий прецедент у літературній творчості ХХ століття, в якій давня традиція, справді, вже міцно забута. Ще в ХІХ віці до жанру містерій звертався Пантелеймон Куліш (також перекладач Біблії), але в період комуніс-

тичної влади цей жанр було міцно викреслено з пам'яті. Мабуть, це й спонукало до вибору саме такої форми. Поновлюючи призабуту традицію, Митрополит Іларіон разом з тим утверджує її вартість, яка ставилася під сумнів у нові часи. Адже релігійна драма, як і духовна творчість у цілому, відіграла в минулому велике значення для розвитку національної культури. Давні містерії стали популярні в цілій Європі, вони, як твердять дослідники, здобули визнання в різних національних літературах — англійській, французькій, іспанській, італійській, чеській, польській [6, с. 313]. Про подібне значення української барокової містерії ще досить мало й скупо написано.

Сам Митрополит Іларіон був свідомий того, що його містерії не набудуть літературного успіху. З одного боку, ця традиційна форма не вельми приваблювала читача, навіть в умовах еміграції, де тираж книжок І.Огієнка розходився не без труднощів [3, с. 5]. З іншого боку, не міг автор сподіватися на визнання в Україні, котра тоді сповідувала комуністично-атеїстичну ідеологію. У післямові він, між іншим, зауважує, що така творчість має справжню вартість лише для віруючої людини, через те *«релігійна поезія сприймається віруючою душею, а не матеріалістичним розумом»* [1, с. 327].

Містерії Митрополита Іларіона становлять цікавий матеріал для дослідження історії нашої культури ХХ століття в її прагненні повернутися до давніх джерел, до властивої традиції. Для автора цих творів традиція постає в двох іпостасях — як тисячолітня спадкоємність Біблії, що міцно вкоренилася на українському ґрунті (*«...Поезія — найперше релігійна, а Молитва — найбільша поезія»*), та як культура бароко, що виявила всю красу та самобутність національного, хоча — в тісному поєднанні з християнським елементом [1, с. 326].

Нерідко в містеріях можна зауважити розвиток тих самих ідей, що їх сповідував Митрополит Іларіон у своїх наукових працях чи проповідях. Проте є й особливі риси, зокрема органічний зв'язок із поетикою стародавньої релігійної лірики та народно-фольклорною образністю.

Список використаних джерел:

1. *Митрополит Іларіон*. Релігійна поезія // Твори. — Т. 1: Філософські містерії. — Вінніпег, 1957. — С. 323-327.
2. *Митрополит Іларіон*. Твори. — Т. 1: Філософські містерії. — Вінніпег, 1957. — 336 с.
3. *Фігус-Ралько Анна*. «...Великий розумом, духом і серцем» (Спогади про Митрополита Іларіона (Огієнка)) // Іван Огієнко і сучасна наука і освіта: Науковий збірник. Серія історична та філологічна. Вип. III. — Кам'янець-Подільський: РВВ КПДУ, 2006. — С. 4-7.
4. *Чижевський Д.* Історія української літератури / Передм. М. Наєнка. — К.: ВЦ «Академія», 2003. — 568 с.
5. *Чижевський Д.* Українське літературне бароко. Вибрані праці з давньої літератури. — К.: Обереги, 2003. — 576 с. (Київська бібліотека давнього українського письменства. Студії; Т. 4).
6. *Głowinski M., Kostkiewiczowa T., Okopien-Slawinska T., Slawinski J.* Słownik terminów literackich. — Wrocław: Ossolineum, 1998. — 706 s.

The article is devoted consideration of literary works of metropolitan Ilarion, which entered in separate volume his making, published in 1957. «Philosophical mystery play» – so an author defined their genre. These mystery play are written in a traditional manner, closely associated with the poetics of Bible and Ukrainian Baroque.

Key words: mystery play, Bible, Ukrainian Baroque, spiritual literature, symbol, sacred image, character, spiritual tradition.

Отримано 10.07.2008 р.

УДК 371.4:23

О. В. Огірко

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького

ПАТРІАРХ ЙОСИФ СЛІПІЙ ТА ЙОГО ВКЛАД У РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

В статті розглядається постать духовного велетня українського народу Патріарха Йосифа Сліпого та його вклад у розбудову української держави.

Ключові слова: Церква, Патріарх, Сліпий, наука, віра, екуменізм, виховання, християнська педагогіка.

Славетною постаттю Української Греко-Католицької Церкви був Патріарх Йосиф Сліпий, моттом якого були слова: «*Per aspera ad astra*» – «*Через терни до зірок*».

Відомий англійський філософ, математик і фізик Ісаак Ньютон свого часу висловився так: «*Ми карлики, що стоїмо на плечах титанів*». Такими духовними титанами українського народу в ХХ столітті були митрополити Андрей Шентицький, Іван Огієнко (Іларіон) та Патріарх Йосиф Сліпий, які знали між собою та жертвовно і самовіддано працювали для блага Церкви, України і народу.

Патріарх Йосиф Сліпий, Верховний Архієпископ, Кардинал і Митрополит (1944-1984), народився в селі Заздрість на Тернопільщині 17 лютого 1892 р. Він був науковцем, ісповідником віри та міжнародним захисником переслідуваних християн. Після завершення навчання у Львові, Інсбруку (Австрія), Римі й Парижі став професором і ректором (1928-1944) Львівської семінарії та Богословської академії. Його докторська дисертація торкалася питання тринітарного богослов'я, а, зокрема, пневматології – вчення про Святого Духа, де він обгрунтовує Третю Особу Божу як співвідних любові між Богом Отцем і Богом Сином. В 1930 р. о. Йосиф став дійсним членом НТШ. Був плідним письменником, деякі з його праць нараховують двадцять томів. Редагував богословський журнал «Богословія». 11 квітня 1945 р. радянська влада заарештувала Архієпископа Йосифа. Він провів 18 років у сталінських тюрмах, таборах праці та на Сибіру, де завдяки залізній волі здобув ім'я безстрашного свідка віри. На засланні